

Iso suomen kielioppi

Auli Hakulinen (päätoim.), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Halonen, Irja Alho. SKST 950, Helsinki 2004. 1698 l.
ISBN 951-746-557-2

Csaknem 1700 oldalas könyvet tart az olvasó az asztalán. Kezében nem, mert nem sokáig bírná... A kötetet hat kiváló finn nyelvész jegyzi. Nyilvánvalóan csoportmunkáról van szó, hiszen a tartalomjegyzékből nem derül ki, hogy az egyes fejezeteket alapvetően melyik szerző öntötte a jelenlegi formába, így feltehetően közösen vállalják a felelősséget a végső megfogalmazásért.

Az előszóból (Esipuhe 9–10) azonban kiderül, hogy több mint félszázan vettek részt az előmunkálatok során sűrűn folytatott megbeszéléseken. Néhány technikai oldal (Lyhenteet ja erikoismerkit 11–13) a rövidítések (források, nyelvtani terminológia) és speciális (átírási, fonetikai) jelek jegyzéke. A bevezető (Johdanto 15–31) a kidolgozás és a szerkesztés alapelveit vázolja.

A könyv a hagyományos felosztás (hang-, alak-, mondattan) sorrendjében tárgyalja a nyelvi elemeket, de az újszerű, hármas tagolás már a tartalomjegyzékben (Sisällys 7–8) kiderül a fő fejezetcímekből: a) a szavak hang- és alakrendszere, valamint a szóalkotás (Sanat 33–422), b) a szószerkezetek, a hagyományos szintaxis (Rakenne 423–1168), c) az univerzális nyelvi jelenségek nyelvtani kifejezései (Ilmiöt 1169–1638). A mondattani jelenségeket tehát egyrészt a szerkezetek oldaláról, másrészt a funkcióból kiindulva tárgyalja. – A könyvet a források rövidítésjegyzéke (Lähteiden lyhenteet 1639–1640), a forrásjegyzék (Lähteet 1641–1680) és a tárgymutató (Hakemisto 1681–1698) zárja.

A hatalmas mű értékelésére nem vállalkozhatunk. Elöljáróban azonban javára írhatjuk, hogy nem kötelezi el magát valamelyik (divatos) nyelvészeti irány mindenhatósága mellett sem. Viszont a tárgyalás újszerűsége és a mai beszélt nyelvi jelenségek leírása miatt hasznos kézikönyve lesz mind a finn anyanyelvi tanároknak, mind pedig a finnül tanuló külföldieknek. Az anyag könnyebb kezelhetősége végett célszerű lett volna inkább két kötetben megjelentetni.

E nyelvtan különböző szempontú értékelésére minden bizonnyal sor kerül a közeljövőben. A FUD szerkesztőiként szívesen fogadunk olyan megjegyzéseket, amelyek a kézikönyvnek a külföldi nyelvtanulók számára történő felhasználásával foglalkoznak. Az alábbiakban a kötetet a mai beszélt nyelvi jelenségek szempontjából veszi Petteri Laihonon részletesebben szemügyre.

KERESZTES LÁSZLÓ

Puhuttu kieli ja sen kuvaus Isossa suomen kieliopissa

Kaikki aiemmat suomen kielen kieliopit käsittelevät lähes pelkästään normatiivista kirjoitettua kieltä. Iso suomen kielioppikin koostuu toki pääasiallisesti ”kirjoitetun yleiskielen” (s. 16) kuvauksesta. On hyvä kuitenkin huomata, että *kirjoitettu yleiskieli* tarkoittaa käytännössä yleensä suomen kielellä kirjoitetuissa teksteissä esiintyvää kieltä, siihen kuuluu yhtäläillä kielenhuollon normeja seuraavaa kuten niitä väljemmin noudattavaa ainesta. Iso suomen kielioppi on siis deskriptiivinen, se pyrkii kuvaamaan minkälaista suomen kieli tällä hetkellä on. Esimerkit on otettu oikeissa tilanteissa käytetystä kielestä. Ani harvoin on luotettu kielitieteilijän intuitioon, joka toimii aiemmin päälähteenä. Fennististä perinnettä seurataan kuitenkin niin, että esimerkiksi verbiparadigmat esitetään ”täydellisinä” vaikka jotkin muodot (esim. imperatiivi *älkäämme kertoko*) ilmoitetaan vanhentuneiksi (s. 144, 1567–1568) ja siten toissijaisiksi (ts. niiden käyttö sisältää aina erityismerkityksen). Iso suomen kielioppi ei siis ole korpuskielioppi, jolloin etusijalle tulisivat vain käytössä tavallisimmat muodot. Tietynlainen normatiivisuus siis kuitenkin säilyy fennistisen perinteen mukana, jossa normitetun kirjakielen muodoilla on ollut ensisija.

Esipuheen mukaan Ison suomen kieliopin ”Radikaalein ero aiempiin kielioppeihin on siinä, että kuvauksen kohteena on [...] myös puhuttu kieli, lähinnä arkinen keskustelu” (s. 17). Kirjakielen kuvaus perustuu pitkälti fennistiseen perinteeseen, kun taas keskustelujen kielen kuvaamiseen ei ole olemassa edes vankkaa kansainvälistä kielioppiperinnettä. Suomessa kielitieteellisen keskusteluntutkimuksen koti on Auli Hakulisen tutkimusryhmä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella. Puhekieltä koskevat huomiot koostuvat pitkälti tämän ryhmän tutkimusten synteeseistä. Tämän lisäksi mukaan on otettu jonkin verran muutakin puhutun kielen tutkimusta. Esimerkiksi perinteisen sosiolingvistiikan tuloksia esitellään alaluvussa ”Possessiivikongruenssin tila puhutussa kielessä” (s. 1241–1242). Lisäksi muun muassa käydään läpi murteiden fonologiaa. Puhekielen esimerkit ja niihin liittyvät huomautukset kertovatkin usein siitä, miten jokin perinteisesti vain kirjoitetussa kielessä kuvattu rakenne esiintyy keskusteluissa.

Seuraavaksi siirryn käsittelemään esimerkinomaisesti niitä Ison suomen kieliopin osioita, joiden lähtökohtaisena tai ainoana aineistona toimii keskustelupuhe. Pyrin tuomaan esiin erityisesti seikkoja, jotka kieliopissa käsitellään uudella tavalla tai jotka ovat kokonaan uusia aluevaltauksia suomalaiselle kielioppiperinteelle.

Yksi uudella tavalla käsiteltävistä pääluvuista on ”Partikkelit ja muut pikkusanat”. *Partikkeli* termiä ei enää käytetä kattoterminä kaikille taipumattomille sanoille. Sen sijaan tähän luokkaan katsotaan kuuluvaksi vain taipumatomat sanat, jotka jäävät lauseenjäsennyksen ulkopuolelle, eli ne eivät vaikuta lauseen propositionaaliseen merkitykseen. Toisaalta partikkelit ovat itsenäisiä tekijöitä: ne eivät esiinny määritteinä eikä niitä voi täydentää lauseeksi.

Isossa suomen kieliopissa jaetaan partikkelit ja muut pikkusanat ryhmiin myös niiden pragmaattis-funktionaalisten piirteiden perusteella. Uusina ryhminä mukaan ovat päässet näin myös mm. dialogipartikkelit, lausumapartikkelit ja sävyartikkelit. Partikkelit luokitellaan uusiksi myös sen mukaan missä kohtaa ne voivat esiintyä lausumassa (yksin vuorona, lausuman alussa, eri paikoissa).

Esimerkkinä tyypillisestä puhutun kielen kategoriasta käykööt dialogipartikkelit. Ne ovat pikkusanoja, joilla keskustelussa osoitetaan miten puheenvuoro vastaanotetaan. Jos edeltävää puheenvuoroa käsitellään uutisena, niin siihen vastataan *ai, jaa, jaha, no* partikkeleilla. Jos taas halutaan ilmaista samanmielisyyttä ja kuulolla oloa, niin käytetään *joo, juu, niin, just* partikkeleja. Jos puolestaan on vaikeuksia ymmärtää tai kuulla mitä puhekumppani sanoo, niin arkikeskustelussa käytetään partikkeleita *tä(h)* ja *hä(h)*.

Dialogipartikkeleja usein myös kombinoidaan, kuitenkin ”yksikään dialogipartikkeli ei merkitse kahdentuneena samaa kuin yksin” (s. 744). Esimerkiksi *jaa* ilmaisee usein, että puhekumppani on sanonut jotain uutta tietoa, kun taas *jaa jaa* voidaan tulkita vaikkapa valituksena siitä, että edellinen puhuja jankuttaa.

Tilanpuutteen vuoksi en lähde käsittelemään muiden partikkelien alaryhmien piirteitä, vaikka niissä on paljon kiintoisia yksityiskohtia siitä mihin kaikkeen erilaisia (liite)partikkeleja, kuten *vai, kyllä, nyt, ihan, niinku, -pa, -s* käytetään. Iso suomen kielioppi onkin ensimmäinen suomen kielen synteesi, jossa partikkeleita ei käsitellä täytesanoina, joita käytetään ”epämääräisesti huolimattomassa puheessa”. Esimerkiksi dialogipartikkeleista ei löydy muualta vastaavaa tietoa. Muun muassa usin yksikielinen sanakirja, Kielitoimiston sanakirja (2004), ei anna juuri tietoa niiden käytöstä keskustelussa: *Tä(h)/hä(h)* ei esiinny tarkistuskysymyksenä, tarjotaan vain juhlallista *Anteeksi, mitä (sanoitte)?* tai ”arkista” *mitä?* (István Papp ei suomi–unkari sanakirjassaan [1961] tarjoa edes juhlallista muotoa!); *jaa* esiintyy yksinään vain ”epämääräisenä, hajamielisenä tms. vastauksena”. Jo näissä esimerkeissä tulee selkeästi esiin miksi Iso suomen kielioppi on deskriptiivinen ja esimerkiksi Kielitoimiston sanakirja normatiivinen.

Puhekielen mukaanotto on myös nostanut termin *lausuma* tasa-arvoiseksi kirjoitetun kielen *lauseen* kanssa. Lausumia tarkastaessa tulee aina ottaa huomioon myös niiden konteksti, missä asemassa ne sijaitsevat puheen virrassa ja minkälaisen toiminnan osana. Esimerkiksi edellä käsiteltyjä dialogipartikkeleja ei voi tulkita käsittelemättä niitä edeltävää puheenvuoroa. Partikkelikin siis voi muodostaa lausuman. Toisin kuin lause lausuma ei mm. vaadi verbiä.

Lausumat muodostavat puheenvuoron, jotka taas edustavat aina jotakin puhetoimintoa, kuten kysyminen, vastaaminen, ehdottaminen, kiistäminen jne. Näillä toiminnoilla on usein myös tyypilliset syntaktiset muodot. Esimerkiksi (s. 963):

1	Asiakas:	<i>Iso lasi sitä samaa.</i>
2	Tarjoilija:	<i>Kolme vai.</i>
3	Asiakas:	<i>Neljä.</i>
4		---
5	Tarjoilija:	<i>Kolme siis kiitos.</i>
6	Asiakas:	<i>Kolme joo.</i>

Tässä keskustelunpätkässä on puheentoimintoja, joita usein esitetään lausekkeilla. Riveillä 2, 5 ja 6 on esimerkkejä puhetoiminnoista jotka usein saavat muodon substantiivilauseke + partikkeli. Rivillä 1 esiintyy tyypillinen asiointitilanteen pyyntö pelkällä substantiivilausekkeella (*pieni kahvi, yks postimerkki, noi tollaset kaheksankytsenttiset potkuhousut*, s. 976).

Puheenvuoron kuvauksessa keskeistä on vuoron alku, ydin ja vuoron lopetus. Vuoron alkuun sijoittuu usein ainesta, joka osoittaa miten alkava vuoro suuntautuu edeltävään vuoroon, kuten partikkeleja tai konnektiiveja (*eli, mut* jne). Vuoron alussa voi olla näin myös kommentoivaa ainesta tai puhutteluja. Lopetukseen voi liittyä muun muassa erityyppisiä vastaanottajaan vetoavia elementtejä (*vai mitä?*).

Lausuman yhteydessä kiinnitetään myös erityistä huomiota kielipillisiin rakenteisiin jotka erottavat puhutun lausuman kirjoitetun kielen lauseista. Näitä ovat mm. *limittäisrakenteet*. Näissä rakenteissa alku ja loppuosa ovat yhteensopimattomia, mutta keskimmäinen osa sopii molempiin: ***Tultiin viime yönä joskus yhen aikaan oltiin perillä.*** (s. 970) Lisäksi puheessa esiintyy esimerkiksi lohkolauseita: ***Toi meidän äiti ni se on tosi hauska.*** Tämä lause määritellään ”alkuun lohkeavaksi syntaktiseksi etiäiseksi”. Nimitys kuvaa sitä, että substantiivilauseke sijoittuu lausemuotoisen lausuman edelle.

”Lausuman ja lauseen lisäykset” -osiossa käydään läpi mm. puhuttelulisiä. Tässäkin yhteydessä saamme uutta tietoa mm. nimipuhuttelusta suo-

messä. Nimiä käytetään yleensä kysymysten ja käskyjen yhteydessä (s. 1024, *Henna kerro sun päivästä, oliko ruotsinkurssil ihanaa?*; *Painatkos Sundman sitä nappia.*). Hellittely ja haukkamanimiä taas käytetään kehujen ja moitteiden yhteydessä, niihin liittyy usein myös huomionkohdistin *hei* tai *kuule*: *Kuules poju, minä saan olla aivan missä haluan.* (s. 1025). Tervehdyksen voi muodostaa myös nimi ja kirosana: *Roikkala, perkele* (s. 1025).

Osiassa ”Vieruspari ja sekvenssi” käsitellään ilmiöitä jotka ovat erityisen kiinnostavia suomea vieraana kielenä opiskelevalle. Nimittäin vierekkäisiä toimintoja kuten kysymys ja vastaus tai pyyntö ja myöntö/kielto sekä samanmielisyyden tai erimielisyyden osoittaminen kannanottoihin. Vastaamisen yhteydessä kiintoisia ovat esimerkiksi *kyllä* -sanan funktiot. Myönteisenä minimivastauksena yleisimpiä ovat verbin toisto tai partikkeli *joo/juu*, esim. *Kävitkö siellä sitten? – Joo. Kyllä* -sana puolestaan esiintyy arkikeskustelussa harvoin yksin. Se esiintyy joskus kokonaisuudesta lauseesta koostuvan vastauksen alussa, jolloin myöntö on korostettu. *Kyllä* -sana sopii myös torjumaan kielteisen väitelauseen muotoista tarkastuskysymystä (s. 1150):

Olavi: *V^aimos ei polta*

(.)

Aimo: *No ky:l se polttaa.*

Vierusparin ja sekventialisuuden käsitteet mahdollistavat myös niiden ehtojen kuvaamisen joilla väitelauseet ja lausekkeet tulkitaan kysymyksiksi. Yksi tällainen väitelauseetyppi on ”ymmärrystarjokas” (s. 1153):

J: *No lähet sä käymää siellä Leevi luona?*

E: *Em mä tiiä.*

(1.0)

J: *No,*

(1.1)

J: *Eli et siis lähe.*

E: *E:m mä varmaankaa.*

Eli -partikkeli liittyy väitelauseeseen edeltävään puheeseen, eli J päättelee E:n aiemman välttelevän vastauksen (*em mä tiiä*) kielteiseksi. Väitelauseen muotoisella kysymyksellä hän tarkistaa päättelensä tuloksen.

Kolmannen pääluvun ”Ilmiöt” lopussa on luku ”Affektiset konstruktiot ja keinot”, jossa keskitytään erityisesti puhekielen keinoihin. Affektiivisissä ilmauksissa esiintyy usein jonkin kieliopillisen rakenteen ”toissijaista käyttöä”, kuten Valma Yli-Vakkurin väitöskirjassaan (1986) ensimmäisenä Suomessa osoitti. Lauseen tai lausuman affektiivista merkitystä ei voi yleensä si-

sältää perinteiseen propotionaaliseen sisältökuvaukseen, vaan affektiiviset keinot tuovat ekspressivisiä ja sosiaalisia lisämerkityksiä lauseille tai puheeseen. Luvussa käsitellään pääasiallisesti morfo-syntaktisia keinoja osoittaa asennoitumista puheenalaisen asiaan. Lisäksi mukana on sanaryhmiä kuten kiro sanat, joihin affekti on leksikaalistunut.

Ekslamatiiviset lausumat ovat tyypillisiä affektisia konstruktioita. Ekslamatiivisuus liitetään kieliopissa puhefunktioon eikä tiettyyn prototyyppiseen syntaktiseen rakenteeseen. Yksi tällainen tyyppi on kysymyksen muotoiset huuhahtukset (s. 1618): *Vittu onks tajutont meininkii.; Piruako se kansalle kuuluu mitä herrat päättää.* Nämä kysymykset ovat retorisia ja ilmaisevat tiedonhalun sijasta hämmästyä, ihastelua tai syytöstä.

Affektisten väitelauseiden ensisijainen tehtävä on puhujan suhtautumisen välittäminen. Prosodian lisäksi suomessa voi tähän tehtävään käyttää pronomineja (*se, siinä, sellainen, joku* yms.), partikkeleja tai tavallisesta poikkeavaa sanajärjestystä. Tässä yhteydessä törmäämme jälleen *kyllä* partikkeliin. Se riittää usein yksin tuomaan affektisen merkityksen, mutta usein mukana on myös poikkeava sanajärjestys tms. (s. 1621): *Kyllä minä itse paremmin tiedän.*

Kieltolauseisiin ja kieltoon liittyy myös usein joku affektinen elementti jolla kieltä vahvistetaan (s. 1624): *Kuoleman jälkeisistä asioista en ole **pät-kääkään** kiinnostunut.* Tässä tapauksessa ilmaus *pät-kääkään* ei muuta lauseen propotionaalista merkitystä, sillä vastaavaa myönteistä ilmausta ei ole olemassakaan (**Olen kiinnostunut kuolemanjälkeisistä asioista pätjän.*)

Imperatiivilauseitakin käytetään muuhun kuin käskemiseen. Epäilyä tai hämmästyä voidaan ilmaista kieltomuodolla *älä*, johon saattaa liittyä inessiivisijainen substantiivi, tavallisesti voimasana: *Älä ihmeessä ~ helvetissä ~ hitossa.* Toinen kiteytynyt hämmästyimperatiivi on *kato(s) vaan.* Voimakasta samanmielisyyttä voidaan osoittaa imperatiivimuotoisilla idiomeilla *Sano(s) muuta* ja *Älä muuta sano.*

Osiassa ”Affektiset konstruktio ja keinot” käsitellään myös kiro sanojen morfosyntaksia. Osa voimasanoista on taipumattomia: *jumalauta, jukoliste.* Sanat *paska* ja *vittu* ovat morfosyntaktisesti laaja-alaisempia. Moninaiset, mutta ei suinkaan sattumanvaraiset voimasanojen esiintymisympäristöt ja muodot kuvataan perusteellisesti. Yksittäisiä voimasanoja käytetään useimmiten reaktiona johonkin tapahtuneeseen tai kuultuun. Osana pitempää lausumaa voimasanat tuovat affektisen sävyn. Tässä yhteydessä olisi voinut käsitellä myös voimasanojen semantiikkaa, olisi mukava tietää minkälaisia merkityseroja eri voimasanojen välillä eri tilanteissa on.

Olen esitellyt riipaisuja Isosta suomen kieliopista joissa puhutulla kielellä on keskeinen osa. Tarkoitukseni oli pyrkiä tuomaan esiin erityisesti sellaista suomen kielen kuvausta, jota ei ennen tätä kielioppia ole ollut synteessin muodossa saatavilla. Vastaavia seikkoja en ole nähnyt kuvattavan muidenkaan osaamieni kielten kieliopissa. Isoa kielioppia voidaan siis pitää edelläkävijänä ja tiennäyttäjänä niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin. Puhutun kielen ilmiötä kuvataan pääasiallisesti kielitieteellisen keskustelunanalyysin keinoin. Tällä alalla Helsingin yliopiston suomen kielen laitos on maailman parhaita. Toisaalta en juuri huomannut esimerkiksi diskurssianalyysin tai pragmatiikan löydöksiä Isossa kieliopissa, eikö niillä ole mitään annettavaa suomen kielen kuvaukselle?

Puhekielen käsittely kieliopissa ja uudet aluevaltauksset, kuten lausuman nostaminen lauseen kanssa tasa-arvoiseksi ovat varmaan normatiivisiin kielioppeihin tottuneille vaikeita paloja. Ison kieliopin erityinen ansio on vielä korpusten käyttö. Aiempi aineistolähde, eli kielitieteilijän intuitio on tämän jälkeen vaikea rehabilitoida. Käsittelemällä luonnollisesti esiintyvää kieltä Iso suomen kielioppi toimii ensimmäisenä lähteenä jokapäiväisen suomenkielisen kanssakäymisen ymmärtämiseen. Siitä on varmasti hyötyä myös esimerkiksi kääntäjille, pyrkiihän nykykirjallisuus usein jäljittelemään jokapäiväistä puhetta. Tästä syystä olisi hyvä saada kielioppiin paremmat hakemistot. Muun muassa partikkelit esiintyvät monessa paikassa, mutta niitä ei voi hakea sanahaulilla. Toistaiseksi olen löytänyt esimerkiksi *kyllä* sanaa käsitteleviä osiota viidestä paikasta, eikä niissä aina ole ristiviittauksia. Ehkä Isoa suomen kielioppia olisi helpompi käsitellä sähköisessä muodossa, jolloin siihen voisi myös lisätä erilaisia hakemistoja.

Ensimmäinen askel tähän suuntaan on jo otettu: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on vastikään valmistanut kaikille avoimen ”Sananselityksiä: *Ison suomen kieliopin* termejä” -nimisen verkkojulkaisun. Osoitteessa www.kotus.fi/verkkojulkaisut/julk1 voi nopeasti hakea selityksen esimerkiksi sille, mitä tarkoitetaan *samantekevyyden kvanttorigonomiinilla*.

PETTERI LAIHONEN